

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Van kazernevrees naar kazernelust? het vrijwilligerssysteem in België

Mûelenare, Nel de

Citation

Mûelenare, N. de. (2017). Van kazernevrees naar kazernelust?: het vrijwilligerssysteem in België. *Leidschrift*, 32(me: Binnen de gelederen. Krijgsmacht in de samenleving, 1800-1944), 75-93. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3180890>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3180890>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Van kazernevrees naar kazernelust? Het vrijwilligerssysteem in België

Nel de Mûelenaere

Dat het Europese fin de siècle een tijd was van diepe militarisering behoeft geen verdere uitleg. Bibliotheekkasten zijn gevuld met historische werken die beschrijven hoe de Europese staten hun bevolking en leger klaarstoomden voor de Eerste Wereldoorlog. Een eenzame uitzondering hierop was België. Hoewel de weg van Berlijn tot Parijs door het jonge koninkrijk liep, beriepen de Belgisch regeringen zich op de neutrale status om dure en onpopulaire militaire versterkingen en hervormingen uit te stellen. Van een noodzaak – de verplichte, gewapende neutraliteit – werd een deugd gemaakt: burgerlijkheid, internationalisme en neutraliteit werden deel van de nationale identiteit. De Belgische regering profileerde zich tegen 1900 als een uitgesproken niet-militaristische staat.¹

De katholieke partij, die tussen 1884 en 1914 onafgebroken aan de macht was, speelde een sleutelrol in het uitblijven van legerhervormingen. In de laatste decennia van de negentiende eeuw was het een politieke doelstelling van de katholieken om zo weinig mogelijk burgerzonen naar het zogenaamde antiklerikale, liberale en Franstalige leger te sturen.² Terwijl in heel Europa algemene en persoonlijke dienstplicht werd ingevoerd, slaagde de katholieke partij om het lotelingenstelsel met plaatsvervangende te behouden tot 1909. België was daarmee de laatste staat die dit rekruteringsstelsel afschafte.³

¹ Deze bijdrage is een herwerkt deel van N. de Mûelenaere, *Belgen zijt gij ten strijde gereed? Militarisering in een neutrale natie (1890-1914)*, doctoraatsverhandeling (Universiteit Antwerpen 2016) 159-205.

² Zie L. De Vos, 'De katholieken en de ziel van de soldaat. De katholieke partij en legerdienst (1830-1914)' in: J. De Tavernier, R. Burggraeve en L. Vandeweyer ed., *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede. Katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief* (Leuven 1993) 57-88 en F. Lehouck, *Het antimilitarisme in België, 1830-1914* (Brussel 1958).

³ Groot-Brittannië bleef vasthouden aan een professioneel vrijwilligersleger en in het Ottomaanse Rijk was de persoonlijke dienstplicht alleen in voege voor Ottomaanse moslims. Plaatsvervangende was in heel Europa afgeschaft, het lotelingenstelsel bleef wel algemeen in gebruik, alleen Frankrijk, Duitsland, Zwitserland, Servië en Zweden hadden het afgeschaft. In Spanje, Italië en Rusland werden broers toegelaten elkaar te vervangen. Algemene dienstplicht voor elke

Eén van de katholieke kunstgrepen om de invoering van persoonlijke dienstplicht af te wenden was de invoering van het vrijwilligerssysteem in 1902. Onder het motto ‘niemand gedwongen soldaat’ voerde het kabinet de Smet de Naeyer (1899-1907) een uitbreiding van het vrijwilligerssysteem in, met een verkorting van de dienstdienst, het behoud van het vredeseffectief en de stijging van het oorlogseffectief.⁴ De invoering van het zogenaamde voluntariaat – dat de facto weinig veranderde aan het rekruteringsstelsel – werd door tijdgenoten en door historici gezien als een weigering om de defensie te moderniseren. België nam in de woorden van Luc De Vos ‘een stap terug in de tijd [...] die gekenmerkt werd door een massale inschakeling van het volk in de defensie van het land’.⁵ Het was een overtuigend bewijs dat België de antipode van een militaristische natie was.

De door historici als ‘antimilitaristische’ bestempelde houding van anti-moderne kazernevrees van de katholieke regering werd nooit eerder ernstig in vraag gesteld.⁶ Deze analyse van het katholieke defensiebeleid herkaut echter de terminologie en polemieken van die tijd, waarin katholieken, socialist en liberalen elkaar om de haverklap beschuldigden van ‘Pruisisch militarisme’. Het zelfverklaarde ‘antimilitaristische’ defensiebeleid van de katholieke regering leek inderdaad in niets op het Duitse en Franse ‘militarisme’, maar dat betekent niet dat er geen

mannelijke burger bestond enkel in Frankrijk en Duitsland. E. Wanty, *Le milieu militaire en Belgique de 1830 à 1913* (Brussel 1957) 204.

⁴ Naast de beroepsvrijwilligers (voornamelijk officieren en onderofficieren) en de plaatsvervangers, kwamen er vrijwilligers bij die samen met de lotelingen van dat jaar in dienst gingen, reservevrijwilligers die twee of vier jaar dienstdeden in de reserve en bij wederoproeping moesten dienen en dienstmensen die na hun gewone dienstermijn opnieuw voor twee jaar kozen om in dienst te blijven. De militie-verplichting duurde acht jaar actief, met vijf jaar in reserve. Bij een mobilisatie konden er dus dertien klassen opgeroepen worden. De reserve mocht alleen gemobiliseerd worden bij gevaar uit het buitenland. Door de vrijwilligers was de klasse lotelingen minder groot: drie procent van de lichte beroepsvrijwilligers en alle andere vrijwilligers werden afgetrokken van het aantal opgeroepen jonge mannen. De legerdienst werd aantrekkelijker gemaakt: vergoedingen werden opgetrokken, de dienstdienst werd verkort, de infanterie moest bijvoorbeeld twintig in plaats van 28 maanden dienen, de verloftijd werd verlengd en er werd een pensioenkas ingesteld. L. De Vos, *Het effectief van de Belgische strijdmacht en de militienetgeving 1830-1914* (Brussel 1985) 278.

⁵ De Vos, *Van rechtvaardige oorlog*, 81.

⁶ G. Deneckere ed., *Nieuwe geschiedenis van België I, 1830-1905* (Brussel 2005) 640.

militariseringsbeleid was. Recent onderzoek naar Europese en Israëlische militariseringsprocessen stelt het beeld bij van militarisering als een statisch, ideologisch-gedreven proces. Benjamin Ziemann en Jakob Vogel spreken van een pluralisme aan ‘militarismen’ in Duitsland. Zij toonden aan dat de Franse en Duitse bevolking het leger niet alleen om ideologische, maar ook om meer pragmatische en materiële redenen steunden.⁷ Israëlische sociologen kwamen tot dezelfde vaststelling in een studie over de invulling van de legerdienst na de Tweede Wereldoorlog.⁸ Deze invulling van militarisering als een multidimensionaal proces werpt nieuw licht op het zogenaamde katholieke ‘antimilitarisme’ in België. In hoeverre correleerde het ‘antimilitaristische’ zelfbeeld van de katholieke partij met haar visie op defensie en de plaats van de strijdmacht in de samenleving? Hoe evolueerde de katholieke houding? Het was immers de katholieke regering die in 1909 persoonlijke en in 1913 de algemene dienstplicht invoerde. Het was een katholieke regeringsleider die in 1912 als eerste burger permanent de post van Minister van Oorlog innam, en dat nu net deed om de defensie te versterken en te vernieuwen.

In dit artikel toon ik aan dat het vrijwilligersstelsel misschien wel voortkwam uit een antimilitaristische reflex, maar dat ze een verrassend en onbedoeld militariserend effect had: de weg naar persoonlijke dienstplicht. Het voluntariaat kon immers alleen maar succesvol zijn als er genoeg militaire vrijwilligers waren. De ‘antimilitaristische’ katholieke regering, een zelfverklaarde vijand van ‘militarisme’ en kazernelust, begon dus – ironisch genoeg – legerdienst te promoten en te verbeteren om te vermijden dat de eigen zonen gedwongen zouden worden te dienen. Deze bijdrage demonstreert hoe de regering dat niet deed door van legerdienst een burgerplicht te maken, maar door het voor te stellen als een aantrekkelijke werkoptie voor de lagere klasse. De soldij werd verhoogd, de levensomstandigheden verbeterd en katholieke ‘zielsvaders’ namen maatregelen tegen de zogenaamde antiklerikale en immorele aspecten van het militaire leven. Deze vorm van militarisering had meer van doen met

⁷ J. Vogel, *Nationem im Gleichschritt. Der Kult der 'Nation in Waffen' in Deutschland und Frankreich* (Göttingen 1997). B. Ziemann, ‘Militarism’ in: M. Jefferies ed., *The Ashgate research companion to Imperial Germany* (London 2015) 367-383.

⁸ Y. Levy, E. Lomsky-Feder and N. Harel, ‘From “obligatory militarism” to “contractual militarism” – competing models of citizenship’, *Israel Studies* 12.1 (2007) 127-148.

praktische bekommernissen dan met ideologie, en zat vervat in de meest prozaïsche aspecten van het garnizoensleven.

In de Belgische historiografie ontbreekt een geschiedenis van dat dagelijkse militaire leven voor de Eerste Wereldoorlog, zoals Odile Roynette schreef voor Frankrijk, Eddie Van Roon voor Nederland en Ute Frevert voor Duitsland.⁹ Om een idee te krijgen van het Belgische kazerneleven moet er teruggerepen worden naar het werk van Luc De Vos (1982) over het soldatenleven tussen 1830 en 1848 en het in ruwe schetsen geschreven werk van Emile Wanty (1957).¹⁰ Om die lacune te helpen vullen, heb ik niet alleen aandacht voor het regeringsbeleid, maar ook voor de concrete invulling van het Belgische kazerneleven rond de eeuwwisseling. Na eerst een algemeen deel dat dieper ingaat op de reputatie van het militaire leven aan het begin van de vorige eeuw, bespreek ik de drie voornaamste katholieke maatregelen om het militaire leven populairder te maken. Ik toon aan hoe in de aanloop van het vrijwilligersstelsel, en zeker na de invoering ervan, (1) de levensomstandigheden van de rekrut werden verbeterd, (2) zijn soldij verhoogde en (3) de militaire cultuur zedelijker en katholieker gemaakt werd.

Schoolluffertjes of slaven? Het Belgische kazerneleven anno 1900

*Le soldat Belge ! (...) – Un être ignoré et laid dont on ne parle jamais, comme d'un vice intime et honteux, et au sort duquel le public ne s'intéresse pas et ne veut pas s'intéresser!*¹¹

⁹ O. Roynette, *'Bons pour le service.' L'expérience de la caserne en France à la fin du XIXe siècle* (Paris 2000). E. Van Roon, *Lotgevallen. De beleving van de dienstplicht door de Nederlandse bevolking in de negentiende eeuw*, doctoraatsverhandeling (Universiteit van Amsterdam 2013). U. Frevert, *A nation in barracks. Modern Germany, military conscription and civil society* (Oxford 2004).

¹⁰ De Vos, *Het effectief*, 278. L. De Vos, 'Het dagelijks leven van de Belgische soldaat (1830-1848)', *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, XXIV.5 (1982) 529-558. E. Wanty, *Le milieu militaire en Belgique de 1830 à 1914* (Bruxelles 1958).

¹¹ H. Van Offel, *Une armée de pauvres* (Brussel 1905) 7., aldaar: <De Belgische soldaat ! (...) een genegeerd en lelijk wezen waar men nooit over praat, als een intieme en schaamtelijke ondeugd, in wiens lot het publiek niet geïnteresseerd is en zich niet wenst te interesseren.> Alle vertalingen door Nel de Mûelenaere.

Aan het woord is Horace Van Offel, anno 1904, in de inleiding van zijn romandebuut *Une armée de pauvres*, waarin hij in levendige termen ‘des misères et des tristesses de la vie militaire en Belgique’ schetst.¹² Van Offel had gelijk over de verwaarlozing van het soldatenleven tijdens de negentiende eeuw, maar absoluut ongelijk over het gebrek aan interesse na 1900. Het militaire leven stond volop in de publieke belangstelling. Was het een schande of een eer? Was het leger een huis van zedenloosheid, een werkgever of de school van de natie? Na de invoering van het vrijwilligersstelsel en met de persoonlijke dienstplicht in het vooruitzicht, werden dit belangrijke vragen.

Volgens katholieke antimilitaristen, waarvan parlamentsleden Henri Colfs en Edward Coremans de meest vocale waren, bracht het soldatenleven alleen kommer en kwel. Zij weigerden de jeugd toe te vertrouwen aan de school van zedeloosheid en antiklerikalisme. Ook de liberale en socialistische pers had geen goed woord over voor de levensomstandigheden van de Belgische soldaten. De liberale krant *Het Laatste Nieuws* hekelde ‘de kwade gewoonten, in de kazerne aangeleerd, de ziekten in den dienst op ’t lijf halen, de verpesting misschien naar ziel en lichaamsgebrek aan werk bij ’t verlaten van de kazerne.’¹³ De angst voor het kazerneleven zat er blijkbaar zo diep in dat lotelingen er alles aan deden om die te ontlopen. Een Brusselse jongeman had zich laten betrappen op diefstal om te vermijden dat hij in dienst moest gaan. De liberale krant *Le Soir*, nochtans een voorstander van de persoonlijke dienstplicht, ging niet licht over het voorval: ‘Entre la caserne et la prison, le jeune homme n’avait pas hésité; il avait choisi la dernière.’¹⁴

De socialisten waren eveneens bekommerd over het welzijn van de soldaat. In de eerste week van het jaar 1902 bracht de socialistische voorman Edward Anseele een bezoek aan de Lansierskazerne in Brugge.¹⁵ Berichten over een tyfusepidemie door de slechte staat van het gebouw hadden de bezorgdheid van het parlamentslid gewekt, die toestemming had

¹² <De miserie en droefheid van het militaire leven in België.> H. Van Offel, *Une armée de pauvres* (Brussel 1905) 7.

¹³ ‘Vogels zonder vaak!’, *Het Laatste Nieuws*, 3 oktober 1901, 1.

¹⁴ ‘Par crainte de la conscription’, *Le Soir*, 23 januari 1900, 1, aldaar: <Tussen de kazerne en de gevangenis had de jongeman niet getwijfeld, hij verkoos het laatste.>

¹⁵ Edward Anseele (1856-1938), socialistische volksvertegenwoordiger voor Luik, 1898-1902, Gent 1902-1918, Minister van Openbare Werken 1918-1921, Minister van Spoorwegen 1925-1927, Minister van Staat 1930. Leider van de Gentse socialistische arbeidersbeweging en stichter-hoofdredacteur van Vooruit 1884.

gekregen van het Ministerie van Oorlog om een bezoek te brengen aan de getroffen kazerne. Hoewel Anseele tegen de kazernerings van de Belgen was, moest hij bekennen 'dat ze vriendelijk ontvangen werden' en dat het er in de kazerne nog niet zo slecht aan toeling.¹⁶ Een verontwaardigde lezer hekelde een paar dagen later het volgens hem te positieve rapport van Anseele. Omdat het bezoek met medeweten van het Ministerie van Oorlog had plaatsgevonden, hadden de socialisten geen waarheidsgetrouw beeld gekregen van het reilen en zeilen in de kazerne. De lezer verschaftte een andere beschrijving van het soldatenleven, die zo uit de antimilitaristische, socialistische gelegenheidskrant 'De loteling' had kunnen komen:

Voor dat de klaroen het opstaan geblazen heeft wordt den soldaten een brood als een slijpsteen in het bed op de beenen geworpen, waarvan men soms eenige dagen met blauwe schenen loopt. Van zoo gauw het bed verlaten is, is het een geroep en getier als bij bezeten. [...] Voor koffie te halen, patatten te jassen, koer kuischen, enz., enz. Korporaals en sergeanten komen voor dit alles dan mannen gebieden, gewoonlijk op eene wijze aan het militarisme eigen.¹⁷

De kazerne had duidelijk een imagoprobleem, en rond de eeuwwisseling toonde de militaire top en haar sympathisanten in het civiel-militaire verenigingsleven zich daarover voor het eerst bezorgd. Het leger werkte aan een mildere discipline, nieuwe gedragsnormen voor officieren en introduceerde burgereducatie in de militaire vorming.¹⁸ De beweging voor persoonlijke dienstplicht vocht in de civiele wereld tegen de negatieve berichtgeving. Léon Chomé, de hoofdredacteur van het civiel-militaire tijdschrift *La Belgique Militaire* publiceerde in 1901 het boekje *De Kazerne/La Caserne*, waarin hij een aantal vooroordelen over het kazerneleven ontkrachtte.¹⁹ Hij claimde daarin dat volgens Franse officieren de Belgische soldaten vertroeteld werden als 'pensionaatjuffertjes'.²⁰

¹⁶ 'Brugge-Typhus', *Vooruit*, 10 december 1901, 2.

¹⁷ D.M.T., 'Nog het bezoek in de kazernen te Brugge', *Vooruit*, 17 januari 1902, 1.

¹⁸ N. de Múelenaere, 'De creatie van de Belgische burger-soldaat. Educatie, discipline en emoties (1886-1909)', *Journal of Belgian History*.XLVI.2 (2016) 128-159.

¹⁹ Léon Chomé (1863-1911) luitenant, docent literatuur aan de Koninklijke Militaire School (1882-1892), liberaal journalist en hoofdredacteur van *La Belgique Militaire* (1896-1911) en *l'Organe des Anciens Militaires* (1903-1911).

²⁰ L. Chomé, *De kazerne* (Brussel 1901) 10.

Schooljuffertjes of slaven, de Belgische soldaat en zijn leefomgeving was tussen 1900 en 1905 onderwerp van publiek debat en beleid. De katholieke regering baseerde dat beleid op de vaststelling dat een groot deel van de soldaten niet echt bekommerd was over burgerplicht, zelfopoffering en patriottisme. Ze hadden misschien inderdaad meer prozaïsche zorgen dan de militaire ideologie van strijden voor het vaderland, of zelfs maar de socialistische ideeën van internationale solidariteit of de Vlaamse emancipatiestrijd. De kwaliteit van het brood, het volgende verlof en de soldij; dat waren de dingen die het dagelijkse leven van de soldaat bepaalden. Deze nuchtere vaststelling sluit aan bij de recente observatie dat een groot deel van de Europese bevolking een zekere onverschilligheid of immuniteit toonde voor identiteitsvormende of nationaliserende pogingen van bovenaf.²¹ Dat gold even goed voor de militariserende ideologie, zo stelde een kapitein in 1901 vast. De soldaat leek volgens hem op een vogel in een kooi:

*Il prendra son parti de la situation qui lui est faite, mangera, chantera même, mais sera toujours prêt à profiter de la petite ouverture pour prendre sa volée et ne plus revenir.*²²

België had al sinds 1830 geen oorlog meer gekend. De meeste soldaten hadden als eerste prioriteit hun diensttijd zo aangenaam mogelijk door te komen. Zoals een Nederlandse tijdsgenoot opmerkte:

Komt in de chambrée van de Nederlandse soldaat, en gij zult er nooit of zelden over krijgsdaden, gevaren, voorbeelden van moed en dapperheid hooren spreken. Wat gij hoort, is: pruttelen over de drukkende wachtdienst, pruttelen over menigvuldigheid der *corvées*, pruttelen over het geringen zakgeld, pruttelen over al wat hij doen moet.²³

²¹ T. Zahra, 'Imagined noncommunities: national indifference as a category of analysis', *Slavic Review* 69.1 (2010) 93-119.

²² J. Wodon, *Essai sur l'éducation morale militaire considérée dans ses rapports avec la discipline* (Arlon 1901) 9, aldaar: <Hij zal zich berusten in de situatie waarin hij zich bevindt, zal eten, zingen zelfs, maar zal altijd klaar staan om gebruik te maken van de kleine opening om zijn vlucht te nemen en niet meer terug te komen.>

²³ Van Roon, *Lotgevallen*, 162. Citaat uit C.M. Chulten, F.J.H.Th. Smits ed., *Grenadiers en Jagers in Nederland* (Den Haag 1980) 60.

Dat zag de katholieke regering ook in. Om vrijwilligers te lokken voor het vrijwilligersstelsel moest het leger populairder gemaakt worden bij het volk. Dat werd gedaan door het kazerneleven profijtlijker en aangenamer te maken. In 1903 werd een comité voor de promotie van militaire dienst ingesteld, bestaande uit een mix van militairen, politici en journalisten van de katholieke kranten *Courrier de Bruxelles*, *Het Nieuws van de Dag* en *le Patriote*. Het comité werd spottend onthaald in de liberale en socialistische pers. *Het Laatste Nieuws* – liberaal en Vlaamsgezind – was sceptisch:

Nooit zult ge een deftigen ambachtsman, een kloeken boerenzoon met amen aan't lijf aantreffen die zich vrijwillig zal aanbieden in de kazerne om voor den kost en een zilveren koningskop daags pak en zak op te laden en met 't geweer in de vuist gedruild te worden van de morgen tot den avond.²⁴

In de verbetering van de levensomstandigheden van de soldaat stonden de katholieken echter niet alleen. Ook liberale voorstanders van persoonlijke dienstplicht begrepen dat de vergroting van het comfort in de kazernes nodig was als de burgerzonen ooit ingekwartierd zouden moeten worden. De legertop had er – met het oog op persoonlijke en algemene legerdienst – alle baat bij dat ook de kazernes aantrekkelijker werden. Het onzedelijke en ongezonde kazerneleven was immers een groot pijnpunt in het discours van de militariseringsbeweging. Het leger kon bezwaarlijk de eretitel 'school van de natie' claimen als soldaten daar vooral slechte gewoontes aanleerden, ziektes opdeden en in erbarmelijke omstandigheden leefden. Achter deze maatregelen zat naast pragmatiek, ook een sociale bekommernis: rond de eeuwwisseling begonnen de autoriteiten zich immers meer en meer te bemoeien met de hygiënische en materiële zorg van minderbedeelde burgers.²⁵

²⁴ Het comité bestond uit voorzitter Leminx, tevens voorzitter van de katholieke kring in Brussel, sergeant Colgs, senator Mescus, vrederechter Wijdemans, M. Maillié van de *Courrier de Bruxelles*, de journalist Huighe van 't *Nieuws van de Dag* en de journalist Hourdain van *Le Patriote*. 'Klerikale soldatenwerwers', *Het Laatste Nieuws*, 17 april 1903, 1.

²⁵ Jo Deforme, *Uit de ketens van de vrijheid: het debat over de sociale politiek in België, 1886-1914* (Leuven 2007).

De verbetering van de levensomstandigheden

Wonen, eten en verlof waren de drie belangrijkste aandachtspunten. Sinds 22 juni 1873 waren de kazernes een overheidsbevoegdheid, voordien moesten de steden en gemeentes het garnizoen onderhouden. De kazernes waren vaak in abominabele staat. Soldaten verbleven niet zelden in versterkingen en oude opgeëiste kloosters die nog stamden uit de Franse Periode (1794-1815). Vooral de Belgische Werkliedenpartij klaagde de levens- en werkomstandigheden van de soldaten aan, zowel in het Parlement als in de pers: 'De volksjongens, door de wet naar de kazerne gevoerd, moeten haar zoo gauw mogelijk verlaten en verplaatst worden in gezonde, openluchtige gebouwen.'²⁶ Vanaf de jaren 1890 werden er tal van nieuwe kazernes gebouwd, zoals de Dailly (1894) en Prins Albert (1901) kazernes in Brussel, en de Leopoldkazerne van Gent (1902-1908). In de provincie Antwerpen alleen al werden er op het einde van de negentiende eeuw kazernes gebouwd in Lier, Mol, Arendonk, Putte, Westerlo en Hoogstraaten en werden kazernes in Oostmalle en Antwerpen vergroot, goed voor een investering van in totaal 759.550 frank. Het Ministerie van Oorlog kreeg daartoe publieke maar ook financiële steun van de regering. Op 9 augustus 1897 werd er een tijdelijk fonds van twintig miljoen frank ingericht voor de bouw, de verbetering en de meubilering van militaire gebouwen.²⁷ Hoewel de behuizing normaliter onder de bevoegdheid van het Ministerie van Binnenlandse Zaken viel, kreeg de Minister van Oorlog ad interim Jules Vandenpeereboom de bevoegdheid over de kredieten.²⁸ Naast stortbaden in de kazerne, waren in elk garnizoen badplaatsen voorzien waar de soldaten konden gaan zwemmen en baden.²⁹ Soldaten sliepen in kamers van vijftien tot twintig man onder toezicht van een korporaal of brigadier. In de eerste helft van de negentiende eeuw deelden de soldaten bedden met

²⁶ 'In de kazerne der lansiers. Bij de piotten', *Vooruit*, 12 januari 1902, 1.

²⁷ Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire Handelingen (11 mei 1897) 1332.

²⁸ Jules Vandenpeereboom (1843-1917) katholieke volksvertegenwoordiger voor Kortrijk 1878-1900, Minister van Spoorwegen, Post en Telegrafie 1884-1899, Minister van Oorlog 1896-1899, kabinetsleider 1899, Minister van Staat 1909.

²⁹ *Hoe men soldaat wordt en is. Rechten en plichten. Bijzondere schikkingen der netten, koninklijke besluiten, ministriele omzendbrieven en verordeningen aangaande het leger* (Antwerpen 1903) 108.

twee.³⁰ Dat was anders rond de eeuwwisseling, toen elke soldaat volgens het reglement een bed, matras met tien kilo wol, een hoofdkussen van twee kilo wol, een strooizak van tien kilo, een paar beddenlakens en een voetsprei tot zijn beschikking moest hebben.³¹ De praktijk verschilde echter van de theorie, volgens Anseele waren er onvoldoende eet- en slaapzalen in de Brugse Lansierskazerne en sliepen de soldaten op zolder. De arme jongens trachten met printen, chromo's en guirlanden in gekleurd papier hunne treurige eetzalen wat te verlevendigen en veraangename.³²

De verbetering van de soldatenkost stond centraal in de katholieke propaganda voor het vrijwilligersstelsel. Zo werd in 1903 in katholieke bladen een typisch kazernemenu gedrukt. Het eten, zo pochte ook Léon Chomé in *De Kazerne*, werd bereid door koks 'die de noodige kennis daartoe hebben'. 's Morgens kregen de soldaten 'een koffie met melk en suiker en een smakelijk broodje van 750 gram', voor de lunch aten de rekruten 'een lekkere soep en 300 gram runds-, schapen- of verkenvleesch' en om zes uur werd de rest van het vlees met aardappelen en groenten voorgeschoteld.³³ In het toneelstuk *Eén uur in de kazerne* was het opdienen van 'de ratjetoe' nochtans een dieptepunt van het soldatenleven: 'Neen... liever doodhongerem... dan nog een enkel mondvul van zulke smerige kost te nuttigen!' ³⁴ Niets van aan volgens de promotoren van de kazerne: 'De lekkerbekken beweren, dat ze nergens eene zo goede, voedzame en smakelijke soep bereid wordt dan in de Belgische kazernen. Wij gelooven het gaarne.'³⁵ Misschien moet Anseele hier het oordeel vellen: 'Wij proefden het eten; het was goed, de soep was lekker; spijtig een beetje te zout.'³⁶ Brood en vlees werden gebakken en verwerkt in militaire bakkerijen en slagerijen. Het brood werd volgens Léon Chomé streng gecontroleerd. Het 'moest goed gebakken maar niet verbrand zijn, de korst mag van het kruim niet scheiden; het brood mag noch vast noch sponsachtig zijn, het moet goed van smaak zijn'.³⁷ Hoewel Léon Chomé in zijn verdediging van het kazerneleven stelde dat de soldaten iedere vrijdag, zoals goede katholieken

³⁰ De Vos, 'Het dagelijks leven van de Belgische soldaat (1830-1848)', 476.

³¹ *Hoe men soldaat wordt en is*, 105.

³² 'In de kazerne der lansiers', 1.

³³ Chomé, *De kazerne*, 12.

³⁴ D. Demarteau, *Eén uur in de kazerne. Blijspel in één bedrijf* (Gent 1891) 6.

³⁵ Chomé, *De kazerne*, 12.

³⁶ 'In de kazerne der lansiers. Bij de piotten', *Vooruit*, 12 januari 1902, 1.

³⁷ Chomé, *De kazerne*, 12. *Hoe men soldaat wordt en is*, 107.

betaamden, vis aten; schreef het reglement alleen op goede vrijdag vis of eieren voor. Chomé's brochure was duidelijk bedoeld om religieuze kritiek op de antiklerikale reputatie van het leger te weerleggen. In elk garnizoen was er een commissie van levensmiddelen, waarin steeds een gezondheidsofficier zitting had.³⁸ Niettemin bleven er klachten komen over de kazernekost. In het Parlement stond de kwaliteit van de kazernekeuken en vooral het vlees ter discussie – volgens Chomé nochtans 'Versch, gezond, voedzaam, rood van kleur, flauw van reuk, vast en stevig bij de aanraking'. In 1907 was het eten nog steeds een pijnpunt.³⁹ Als reactie op klachten in de Kamer werd aan korpscommandanten bevolen om over het kazerne-eten te rapporteren aan de Minister van Oorlog Joseph Hellebaut.⁴⁰

Om de legerdienst aantrekkelijker te maken werd ook de verlofregeling aangepast. De jongste soldaten van de eerste lichting – die vermoedelijk het meeste last hadden van heimwee – mochten tussen kerst en nieuwjaar naar huis. Lotelingen, vrijwilligers met premie en plaatsvervangers kregen minstens vijftien dagen verlof per jaar.⁴¹ In 1894 al besliste minister Jacques Brassine om de afstand tussen het huis en de kazerne te verkleinen. Jonge vrijwilligers die gekazerneerd waren in regimentsscholen mochten mits goed gedrag gratis met de trein naar huis van zaterdagavond tot zondagmorgen. Dat gratis spoorwegvervoer werd in 1903 uitgebreid voor iedere soldaat die minstens twee weken verlof had en vanaf 1907 kreeg het militaire personeel de helft korting op elk treinticket.⁴² Oversten konden daarnaast goed gedrag belonen door soldaten een geschreven toelating te geven om na het appel naar buiten te gaan. Volgens Chomé toonde dit aan dat de kazerne geen kerker was: 'de soldaat is noch slaaf noch galeiboef met ketens'.⁴³ De hoofdredacteur van *La Belgique Militaire* haastte zich wel om te zeggen dat de jonge soldaten niet elke avond amok schopten in de stad:

³⁸ Chomé, *De kazerne*, 11.

³⁹ Ibidem, 11.

⁴⁰ Joseph Hellebaut (1842-1924), inspecteur-generaal Artillerie 1906, Minister van Oorlog 1907-1912. Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire handelingen (25 juni 1907) 1356-1361.

⁴¹ *Hoe men soldaat wordt en is*, 109

⁴² De Vos, *Het effectief van de Belgische strijdmacht*, 286.

⁴³ Chomé, *De kazerne*, 12.

Meest allen blijven liever te huis; zij hebben in 't kwartier wel verlichte en verwarmde plaatsen, waar men hun bier en tabak aan den inkoopsprijs verkoopt; zij kunnen er lezen en schrijven en vermaken er zich met hunne kameraden met allerlei spelen.⁴⁴

Het leger als werkgever

Het leger kon gerekend worden bij de grootste werkgevers van België: 45 à 50.000 soldaten in actieve dienst leefden en werkten in de strijdmacht.⁴⁵ Elk jaar werden 13.300 mannen ingelijfd, waarvan het merendeel niet vrijwillig dienst nam, maar de financiële middelen niet bezat om zich vrij te kopen. Soldaten stonden bekend als arme drommels. Horace van Offel had niet toevallig zijn naturalistische roman over het soldatenleven de titel *Une armée de pauvres* gegeven. In zijn voorwoord beklagde hij de staat van de Belgische soldaat verder:

*Pour être soldat chez nous il faut être pauvre avant tout, pauvre au point de ne pouvoir réunir les quelques centaines de francs nécessaires pour se libérer, et pis que cela, il faut être un malchanceux.*⁴⁶

De archieven van de militaire rechtbank bevestigen dat beeld van een armenleger. Veel van de rekruten verdienden al jaren de kost en voor hun familie was het verlies van dat inkomen vaak een regelrecht drama. Niet minder dan eenentwintig procent van de gedeserteerde soldaten die verschenen voor de militaire rechtbank van Antwerpen was weggelopen uit de kazerne omdat hun familie in armoede was beland.⁴⁷ In de kazerne

⁴⁴ Ibidem, 7.

⁴⁵ Het effectief was afhankelijk van het aantal beschikbare mannen en verschilde licht van jaar tot jaar. In 1900, bijvoorbeeld, telde het leger 3548 officieren en 45.706 soldaten in actieve dienst. *Annuaire statistique de Belgique* (Brussel 1913) 266.

⁴⁶ Van Offel, *Une armée de pauvres*, I-II, aldaar: <Om soldaat te zijn bij ons moet je voor alles arm zijn, te arm om de enkele honderden franken te verzamelen die nodig zijn om zich te bevrijden, en daarbovenop moet je een ongeluksvogel zijn.>

⁴⁷ Steekproef van 60 desertiedossiers uit de jaren 1879, 1889 en 1899 en 1909 onder begeleiding van de auteur en Maarten Van Ginderachtet uitgevoerd door Arne Dewolf. A. Dewolf, 'Par dégoût de service.' *De motieven van desertie uit het Belgische leger voor de krijgsraad van Antwerpen (1879-1911)*, Bachelorproef (Universiteit Antwerpen 2013) 15.

probeerden soldaten hun mager inkomen aan te vullen met illegale handeltjes in voedsel, kleren of zelfs postzegels. In 1895 stal een soldaat postzegels en enveloppen ter waarde van 5 frank, terwijl in het dossier van een soldaat die in 1879 48 postzegels uit een winkel stal vermeld staat dat een postzegel tien centiemen kostte, wat overeenkwam met het dagelijkse zakgeld van een gewone soldaat.⁴⁸ Nicolas Chartier toonde op basis van de politiearchieven van Brussel aan dat soldaten zichzelf regelmatig prostitueerden om wat extra centen te verdienen.⁴⁹

De vergoeding van een soldaat was een gevoelige politieke kwestie. Door in dienst te gaan sloot de rekrut een contract met de overheid. In ruil voor zijn dienst kreeg de rekrut scholing en soldij. Voor plaatsvervangers werd die soldij vermeerderd met een extra vergoeding om te dienen in de plaats van een loteling. Het idee dat een soldaat in dienst zou gaan om financiële redenen werd echter op het einde van de negentiende eeuw door officieren en liberalen verworpen als niet modern en een overblijfsel van de huurlingenlegers van het Ancien Regime. In de moderne natiestaat, zo verkondigden militariserende publicaties, was legerdienst een burgerplicht en woog de symbolische verloning zwaarder dan de materiële vergoeding. De beloning van legerdienst hoorde met andere woorden niet geldelijk, maar symbolisch te zijn. De belangrijkste vergoeding was niet de soldij, maar de eer, mannelijkheid, patriottisme en burgerzin die uit de legerdienst voortvloeiden.⁵⁰

Toch probeerde de regering in 1902 de vrijwillige indienstneming niet met die argumentatie aan te moedigen. Met de invoering van het vrijwilligersstelsel onderlijnde de regering de rol van het leger als werkgever. Arthur Verhaegen, die het wetsvoorstel had ingediend zag het vrijwilligersleger dan ook als een manier om de tienduizenden Vlaamse seizoenarbeiders een vorm van werkzekerheid te bieden.⁵¹ Al in de jaren

⁴⁸ Belgisch Rijksarchief Beveren-Waas, Archief van de krijgsraad Brussel, afdeling Antwerpen, R. 95, archiefnummer 154, vonnis 159, Garain, Philippe Eugène, 18 mei 1895 en Belgisch Rijksarchief Beveren-Waas, Archief van de krijgsraad Brussel, afdeling Antwerpen, R. 95, archiefnummer 133, vonnis 256, Koen, Emile Joseph, 25 oktober 1879.

⁴⁹ N. Chartier, 'De onderbuik van Brussel. De mannelijke homoseksuele subcultuur in Brussel tijdens de negentiende eeuw', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* XXXVIII 3-4 (2008) 407-435: 425.

⁵⁰ De Mûelenaere, *De creatie van de Belgische burger-soldaat*.

⁵¹ J. De Maeyer, *De Rode Baron. Arthur Verhaegen 1847-1917* (Leuven 1994) 346.

voor het vrijwilligersstelsel nam de katholieke regering stappen om de legerdienst lucratiever te maken. Om het vrijwilligersstelsel te doen slagen en het leger meer sociaal gemengd te maken, moesten niet alleen arme arbeiders, maar ook leden van de lagere middenklasse militaire dienst als een aantrekkelijke carriëroptie zien. In 1896 werd bijvoorbeeld op initiatief van Joris Helleputte de vergoeding voor de ouders van de miliciens verhoogd van tien tot dertig frank per maand.⁵² Dit was een eerste stap naar het vrijwilligersstelsel. Met de wet van 21 maart 1902 werd de soldij van alle militairen verhoogd.⁵³ De katholieke regering publiceerde tijdens haar een campagne om het leger populairder te maken als werkgever in kranten de precieze financiële vergoedingen voor legerdienst.

Verdienden de soldaten werkelijk goed de kost? Vergeleken met de private arbeidsmarkt was de soldij op het eerste gezicht nog steeds niet om over naar huis te schrijven. Een soldaat uit de infanterie begon met een soldij van 0,29 frank per dag. Ter vergelijking, de – nochtans slecht betaalde – arbeiders in een Gentse textielfabriek verdienden in 1906 gemiddeld 3,5 frank per dag.⁵⁴ Legerdienst was echter geen reguliere job. Arbeiders hadden vaak een gezin te onderhouden, terwijl gewone soldaten niet mochten huwen. Een soldaat werd daarnaast voor een deel gratis en voor een deel tegen inkoop prijs in zijn levensbehoeften voorzien. In het eerste decennium van de twintigste eeuw werd niet alleen de soldij verhoogd, maar nam de regering ook meer en meer van de levensbehoeftes van de soldaten voor haar rekening.⁵⁵ Ze werden gratis gehuisvest en vanaf 1906 werden ze ook gekleed en gevoed door de staat.⁵⁶ Dan nog werd van de soldij de kost van de zeep, de schoenpoets en andere kleine benodigdheden afgehouden. Omdat er voorzien werd in het levensonderhoud van de rekrut is het misschien interessanter om te kijken naar hoeveel geld er over bleef in een week: een gewone infanteriesoldaat werd iedere zaterdag een netto-soldij van één frank uitgekeerd.

⁵² Joris Helleputte (1852-1925), katholieke volksvertegenwoordiger voor Tongeren-Maaseik, Minister van Spoorwegen en Post en Telegrafie 1907-1910, Minister van Landbouw en van Openbare Werken 1910-1911 en 1912-1918, Minister van Staat 1912. De Vos, *De katholieken en de ziel van de soldaat*, 78-79.

⁵³ *Hoe men soldaat wordt en is*, 117.

⁵⁴ P. Scholliers, *Wages, manufacturers and workers in the nineteenth-century factory. The Voortman cotton mill in Ghent* (Oxford 1996) 143.

⁵⁵ 'Les avantages du volontariat', *Journal d'Ypres* (9 juli 1902) 2.

⁵⁶ *Hoe men soldaat wordt en is*, 118.

De militaire zeden: drank, prostitutie en religie

En die wekelijkse netto-soldij van één frank werd vaak – althans volgens de algemene perceptie – tot de laatste centiem gespendeerd aan drank en vrouwen. ‘*Rien de plus triste, de plus révoltante et de plus dégradant à la fois que les mœurs du militarisme*’ begon een artikel over het soldatenleven in *Le Soir* van 22 februari 1892.⁵⁷ In die ‘militaristische zeden’ speelde alcohol een grote rol. Op 7 april 1899 hield de legerarts V. de Vaucleroy, professor aan de Koninklijke Militaire School, een lezing op het zevende internationale congres tegen alcoholmisbruik. Volgens hem was drie kwart van de insubordinatie en gewelddaden door soldaten te wijten aan alcohol. De Vaucleroy vertelde hoe in juni 1896 soldaat De Ruytter in de Brusselse grenadierskazerne een dronken ravage had aangericht. Hij opende het vuur op zijn medesoldaten, al roepend: ‘Deze is voor de officier, deze is voor de sergeant, deze is voor de adjudant’. De volgende ochtend herinnerde de sergeant zich niets meer. De dokter betoogde dat deze vorm van pathologische dronkenschap een verschijnsel van het einde van de negentiende eeuw was.⁵⁸ De Vaucleroy hoorde bij een groep medische specialisten die alcoholmisbruik beschouwde als een ziekte die genezen moest worden.⁵⁹

Aan het einde van de negentiende eeuw nam het Ministerie van Oorlog een reeks disciplinaire maatregelen om het alcoholmisbruik in de kazerne in te perken. De verkoop van sterkedrank zoals jenever of absint was al sinds 1 januari 1886 verboden en soldaten kregen ook geen alcohol meer als ze op mars waren. In de kantines en tijdens manoeuvres kregen ze wel nog een portie bier of wijn. Dronkenschap werd streng aangepakt. Als een soldaat zich in dronken toestand in de kazerne bevond, werd zijn naam op een tabel geschreven die uithing in de kamers en moest hij zonder wapens of eretekens de stad in tijdens zijn verlof. In de kamers hingen ontradende prenten van dokter Galtier-Boissière. De legerarts klaagde aan

⁵⁷ ‘La semaine’, *Le Soir* (22 februari 1892) 1, aldaar: <Niets is tegelijkertijd meer triest, meer vreselijk en meer vernederend dan de zeden van het militarisme.>

⁵⁸ V. de Vaucleroy, *De l’alcoolisme dans l’armée et des moyens de le combattre* (Brussel 1899) 4.

⁵⁹ H. de Smaele, L. Nys, J. Tollebeek en K. Wils eds., *De zieke natie. Over de medicalisering van de samenleving, 1860-1914* (Groningen 2002).

dat het alcoholgebruik van officieren op geen enkele manier werd beteugeld. In saaie kleine kazernesteden brachten verveelde officieren een groot deel van de dag en nacht al drinkend door.⁶⁰

Prostitutie was die andere zonde van het militaire beroep. Liesbeth Nys toonde aan hoe legerartsen een verband zagen tussen dronkenschap en venerische ziektes.⁶¹ Syfilis werd een militaire ziekte genoemd. Volgens de statistieken van 1900 werd één op 200 soldaten in een militair hospitaal behandeld voor een venerische ziekte en bleef daarvoor gemiddeld 35,66 dagen in het hospitaal. Venerische ziekten maakte in totaal 5,82 procent uit van het totaal aantal ziektes. In 1900 werden 1277 militairen daarvoor behandeld.⁶² Het lijkt echter dat het seksuele leven van de soldaat niet echt besproken werd. Behalve voor de rabiante antimilitaristen in het Parlement leek homoseksualiteit, het bezoeken van bordelen of seksuele promiscuïteit niet echt een thema te zijn, zolang het functioneren van de soldaat niet bedreigd werd of het gedrag niet openbaar was. Ook de militaire rechtbanken getuigen van een zekere tolerantie voor het seksuele gedrag van de soldaten – zolang het binnenskamers bleef.⁶³

De militaire top bedwong de ergste uitpattingen met disciplinemaatregelen, maar de katholieke partij ging verder: het was de militaire cultuur zelf die bestreden moest worden. De katholieke regering bevocht de ‘zedes van het militarisme’ met de zeden van het katholicisme. Nog voor de invoering van het vrijwilligersstelsel had de regering een aantal initiatieven genomen om de kazernes katholieker te maken. Sinds de tweede helft van de jaren 1880 werd er alles aan gedaan om de katholieke soldaat de zondagsmis te laten bijwonen. Alle soldaten die niet van dienst waren mochten op zondag de kazerne verlaten. Ook joodse en protestantse soldaten mochten zich naar hun synagoge of tempel begeven op de daartoe

⁶⁰ de Vauderoy, *De l'alcoolisme dans l'armée*, 6-11.

⁶¹ L. Nys, ‘De grote school van de natie. Legerartsen over drankmisbruik en geslachtsziekten in het leger, 1850-1950’ in: G. Vanpaemel, K. Wils en J. Tollebeek eds., *Degeneratie in België* (Leuven 2003) 78-118: 82.

⁶² *Statistique médicale de l'armée Belge. Année 1900* (Brussel 1901) 18.

⁶³ A. Marynissen, *Seksuele agressie, draconische repressie? Zedendelicten in het Belgische leger door de ogen van de krijgsraad en het krijgsauditoraat te Antwerpen, 1870-1914*, Bachelorproef (Universiteit Antwerpen 2013). P. Mahy, *Historisch-criminologisch onderzoek naar homoseksualiteit in het Belgisch leger in de negentiende eeuw op basis van de zedendossiers voor de Antwerpse krijgsraad*, Licentiaatsverhandeling (Universiteit Gent 2006).

aangeduide dagen.⁶⁴ Soldaten die niet met verlof konden gaan omdat ze gestraft waren, of omdat ze dienst hadden (bijvoorbeeld keukendienst of wachtdienst) mochten twee uur vrij nemen om de mis bij te wonen. Met de wet van 25 juni 1889 werd de rol van de aalmoezeniers vergroot. Ze hadden dezelfde bezoekrechten bij de soldaten als de ouders en ze mochten katholieke kringen inrichten.⁶⁵

Rond de eeuwwisseling werd in garnizoenssteden een hele reeks soldatenkringen opgericht, waar de soldaten op een christelijke manier hun vrije tijd konden invullen. Op die manier trachtte men de brave katholieke zonen zo ver mogelijk weg te houden van huizen van ontucht, waar drank, kansspelen en vrouwen van lichte zeden de mannen corrumpeerden. Terwijl de stedelijke en militaire autoriteiten met een zeker gelaten pragmatisme enkel de ergste uitpattingen trachtten te voorkomen, had de katholieke partij hogere ambities. De katholieke ziel van de jonge soldaten moest dringend beschermd en gezuiverd worden. Het katholieke liefdadigheids- en verenigingsleven werd zodoende ingezet om de soldaten te beschermen tegen de '*séductions du vice*' en tegen de gevaren van het garnizoensleven '*avec ses promiscuités dangereuses et ses loisirs tentateurs*'.⁶⁶ Ook tegen het stedelijke socialisme moesten de rekruten, vaak afkomstig van het katholieke platteland, beschermd worden. Het leger had immers de reputatie antiklerikaal te zijn en het stedelijk leven was gevuld met revolutionair gezoem. Daarom werd in de jaren 1890 gestreefd om in iedere kazernestad een Soldatenkring te openen waar soldaten niet werden blootgesteld aan subversieve doctrines. In 1888 werd een eerste kring opgericht in Etterbeek en in de volgende twee decennia openden in de rest van de kazernesteden dankzij de genereuze giften van welgestelde conservatieven soortgelijke instellingen. In de buurt van kazernes werden lokalen geopend die versierd werden met 'patriottische en christelijke decoratie'. Die lokalen waren alle dagen open van oktober tot mei van 17u00 tot 20u00 en op zondag werd om 9u00 een mis gehouden. Daar vond de soldaat 'eerlijk vertier', zoals een biljart, kaartspelen, boeken, briefpapier en enveloppes.⁶⁷ Elke avond – die

⁶⁴ *Hoe men soldaat wordt en is*, 98-99.

⁶⁵ J.R. Leconte, *L'Aumônerie militaire Belge. Son évolution de l'époque hollandaise à l'organisation actuelle* (Brussel 1966) 19-20.

⁶⁶ *Cercle militaire. Rapport sur l'exercice 1892-1893* (Gent 1893) 6, aldaar: <verleiding van de ondeugd> <met zijn gevaarlijke promiscuïteiten en de aanlokkelijke tijdverdrijven>.

⁶⁷ *Ibidem*, 6.

steeds afgesloten werd met een gebed – mocht de soldaat twee pintjes drinken en kregen ze een gratis sigaar. Er werden feestjes georganiseerd, met lichtprojecties, marionetten, zangers, goochelaars. De soldatenkringen hadden een bescheiden succes. De feestjes hadden doorgaans een publiek van 200 à 300 man, terwijl de mis in het lokaal kon rekenen op 75 aanwezigen. De oprichter en directeur van de federatie van soldatenkringen was de Baron Charles de Broqueville, die in 1913 als eerste vast benoemde niet-militaire Minister van Oorlog de algemene dienstplicht zou invoeren.⁶⁸

Besluit: een gekazerneerde natie?

Het voluntariaat werd zeven jaar na de invoering failliet verklaard en vervangen door persoonlijke dienstplicht voor één zoon per Belgisch gezin. Om deze reden lijkt het alsof deze maatregel weinig bijgedragen heeft tot de militarisering van de Belgische natiestaat. Militarisering kan echter niet louter gemeten worden aan de hand van meer dan defensie-uitgaven en legereffectief. Wanneer ‘militarisme’ niet wordt gedefinieerd als een dwingende ideologie-overdracht, maar als een praktisch proces waarin het leven van een individu in meer of mindere mate en om een verscheidenheid aan redenen wordt beïnvloed door het militaire instituut, verschijnt een heel ander beeld dan dat van een ‘antimilitaristische’ staat.

De bril van het moderne ‘militarisme’ versus het antimoderne ‘antimilitarisme’, de tendentieuze politieke scheldwoorden van dat tijdperk, verhult dat de katholieke regering in die periode de controle van het leger op de samenleving wel degelijk vergrootte. Dat militariseringsproces verschilde van het klassieke ‘militarisme’ waarvoor de belle époque zo bekend staat: het ‘militarisme’ van burger-soldaten die bereid waren zich op te offeren voor het vaderland. In het vrijwilligersstelsel en het plaatsvervangingsysteem speelden loyaliteit en een ideologische overdracht van militaire-nationale waarden een ondergeschikte rol. Dat betekent echter niet dat de Belgen niet gemilitariseerd werden. Het was een praktische en pragmatische militarisering. Het leger werd populairder gemaakt door de

⁶⁸ Graaf Charles de Broqueville (1860-1940), katholieke volksvertegenwoordiger voor Turnhout 1892-1919, Minister van Spoorwegen en Post en Telegrafie 1910-1912, Minister van Oorlog 1912-1917, 1932-1934, Kabinetsleider 1911-1918, 1932-1934, Minister van Buitenlandse Zaken 1917-1918, Minister van Nationaal Herstel 1918, Minister van Binnenlandse Zaken 1918-1919, Minister van Landbouw en Middenstand 1932. Ibidem II, 7-8.

leef- en werkomstandigheden te verbeteren, een beleid dat misschien doeltreffender was in de vergroting van militaire legitimiteit dan de propagandataal van officieren en de beweging voor persoonlijke dienstplicht.

Dit beleid vloeide voort uit een heel specifieke, katholieke invulling van de militaire ethos. Zeker in vreedstijd kon het leger evengoed beschouwd worden als een vorm van (on-)vrijwillige, schamel betaalde arbeid. Legerdienst werd voorgesteld als een arbeidsovereenkomst, een voorwaardelijke dienst waar het individu voldoende voor gecompenseerd moest worden.⁶⁹ De katholieke voorstanders van 'niemand gedwongen soldaat' stonden voor wat de Israëliische sociologen Yagil Levi, Edna Lomsky-Feder en Noa Harel een contractuele of materialistische militarisering noemen.⁷⁰ Dat was in tegenstrijd met de invulling die de legertop en een groot deel van de liberale oppositie en de legertop gaf aan de militaire ethos. Zij promootten een bindende militarisering, waarin de legerdienst beloond werd met een civiele en sociale meerwaarde, een symbolische in plaats van een materiële verloning.

In 1900 bestonden in België die twee vormen van militarisering – materieel en ideologisch – naast elkaar. In de kazerne werd door de legertop gewerkt aan militaire vorming, aan het sociaal kapitaal dat een soldaat kon verwerven in de vorm van een superieure masculiniteit, aan een goede opleiding en een sterk karakter. Tegelijkertijd bouwde de regering het idee van contractuele militarisering verder uit. Dat die van bovenaf werd doorgevoerd, is bijzonder. Sociologisch onderzoek wees uit dat de eis voor materiële compensatie voornamelijk van onderuit kwam, van soldaten en militaire families die meer geldelijke verloning eisen als de symbolische niet meer voldeed.⁷¹ In België was het de katholieke regering die op een heel pragmatische manier de legerdienst populair probeerde maken bij de lagere klasse, in de hoop dat de middenklasse en hogere klasse zo bespaard zouden blijven van de kazerne en omdat ze de militaire cultuur eerst wilde zuiveren van de zedeloze en antikatholieke elementen.

⁶⁹ J. Lucassen, E.J. Zürcher, 'Conscription as military labour; the historical context', *International Review of Social History* 43.3 (1998) 405-419: 405.

⁷⁰ Levi, Lomsky-Feder and Harel, 'From "obligatory militarism" to "contractual militarism"'.
⁷¹ Ibidem, 143.